

Szentmártoni Szabó Géza

A magyar Amphion

Négyszázhuszonöt esztendeje halt hősi halált

Balassi Bálint

Balassi Bálint úgy vonult be 1594 májusának első napjaiban az Esztergom ostromára készülő keresztyén sereg táborába, hogy ezúttal nem csupán a jó hírért-névért, hanem sokkal nagyobb ügyért, a hazáért és a keresztyénségért kötötte fel a szablyáját. A vérontásra, a keresztes hadjáratok óta, csak a Krisztus ügyéért vívott harc adhatott erkölcsi igazolást. Az igazi katonai ethoszt ő maga a Szentháromság második személyét, azaz Krisztust megszólító himnuszában fogalmazta meg:

Az Szentháromságnak, kinek imádkoznak, Kristus, másod személye!
Régi vitézeknek, roppant seregeknek győzhetetlen Istene!
Tehozzád kiáltok, ki katonád vagyok, vígy, kérlek, vitézségre!

Régenten Dávidot, juh mellől az pásztort víd királyi felségre,
Midőn Góliáttal, az nagy óriással megvíva szemtől szembe,
Kit reménség ellen csudálatosképpen adál néki kezébe.

Jó Makkabéusnak, Jeftének, Sámsonnak, Gedeonnak, Juditnak
Eszet, bátorságot adál diadalmot, hogy vitézül járnának,
Midőn benned bízván, hadnagyságod után szerencsét próbálnak.

Most is vitézeknek te vagy bátor szívek, kik véled dicsekednek,
De az kevélyeknek, kik mással kérkednek, csak szégyenvallás helyek,
Mert kit te nem segísz, szíve, esze elvész, hátat ad ellenségnek.

Az te nagy nevedben én is most, Istenem, kötöttem fel szablyámat,
Sok jó szerencséket várok csak tetőled, s vitézlő sok szép jókot,
Mert nem fizetésért, sem gazdag prédáért járom, tudod, utamot,

Hanem szent nevedért s az szép tisztességért, kiben megkisebbítél,
Noha nem méltatlan, mert rút és szántalan bűnömért rám gerjettél,
De felejts el, kérlek, undok vétkeimet, lám, már eléggé vertél.

Te vagy szál kopiám, te vagy éles szablyám, jó lovam hamarsága,
Elmének vezére, karjaim ereje, én szívem bátorsága,
Bízván szent nevedbe, mégyek örvendezve, bátran káromlóidra.

Csak tereád hadtam életemet, Uram, valamely helyen járok,
Bátorságot, eszet, sok jó szerencsét csak jóvoltodtól várok,
Orcámról töröld el szép vitézségekkel szégyent, kit mégis vallok,

Hogy vidám orcával, szép háládással én felmagasztaljalak,
Ez széles világnak téged hadnagyomnak örömmel kiáltalak,
Vérrel festett szablyát ki ádsz olyanoknak, kik zászlód alatt járnak.

Balassi Bálintot az ostrom során ez az Istenbe vetett hite ösztönözte arra a bátorságra, hogy egy felettébb kockázatos gyalogos támadásban vegyen részt. Május 19-én, áldozócsütörtökön, azaz Krisztus mennybemenetelének ünnepén sebesült meg, majd május 30-án, pünkösd hétfőjén, megadatott neki a hősi halál dicsősége.

Az ekkor dúló tizenöt éves háború várívásairól és csatáiról nagyon sok kortársi beszámoló, újságlap és történeti munka született. Mátyás főherceg serege 1594. május 4-én kezdte meg az akkor már fél évszázada török kézen lévő Esztergom ostromát. A visszafoglalásra tett kísérlet különösen nagy figyelmet kapott.¹ A végül sikertelenül zárult ostromról szóló beszámolók Balassi sebesüléséről és haláláról is említést tettek, ám a költő utolsó napjainak történéseiről csupán három személy emlékezett meg részletesebben: Bálint unokabátyjának fia, Gyarmati Balassa Zsigmond (1572–1623); egy jezsuita szerzetes, Dobokay Sándor (1565–1621); valamint nálánál fiatalabb költő barátja, Rimay János (1569–1631), egy fikcióval elegyes gyászkölteményben.²

A közeli rokon két bejegyzést is írt a végzetes napokról, mégpedig az apjától, Balassa Andrástól örökölt családi biblia belső táblájára:

„Anno 1594 die 19 Maii minden két combját lötték által, és az barbélyok gondviseletlenségek miá holt meg 30 eius, és vitettem Újvárrá. Azután nemso-kára, mintegy holnap múlva ölték meg az tatárok szegény Ferenc urat; temeték együtt mindkettőt Hibbén.”

„Anno 1594 die 19. Maii Esztergom vára vívásakor, midőn ostromnak mentenek az vízvárnak, lötték meg Balassa Bálint uramot az ostromon. Minden két combján átalment az golóbis, de csontot és ízet nem sértett. Vesztette az barbély, Mátyás hercegé, nem akarván szót fogadni az magyar barbélyoknak és holt meg hertelen die 30 eiusdem, interim Ferenc uram Hatvan alatt az törökkel való harcon sebesedett meg, ki miatt bátyját sem jöhetett látni. És azután az tatárok hogy Husztra kijöttek vala, Debrecen táján, midőn az urak küldték volna meglátni, hol légyen az tatár, és mi készüllettel, környül fogták szegént, még az hatvani sebekből sem gyógyult volt meg, és ott ölték meg.”

Balassa Zsigmond ugyanúgy, miként a többi történeti forrás, egyértelműen puskagolyó okozta sebesüléséről írt. Május 19-én az esztergomi víziváros falán

¹ Tóth Sándor László, *Esztergom 1594. évi sikertelen ostroma = A végvári dicsőség nyomában. Tanulmányok Balassi Bálintról és koráról*, szerk. Kiss Gábor Ferenc és Kruppa Tamás, Szeged, 2004, 7–25.

² Szentmártoni Szabó Géza, *Balassi Bálint halála = Rimay János, Epicédium a Balassi fivérek, Bálint és Ferenc halálára*, szerk., sajtó alá r. és a jegyz. Ács Pál, Balassi Kiadó, Budapest, 1994, 78–86.

ágyúlövésekkel ütött széles nyiladékon válogatott csapat, köztük a sereg több főtisztje próbált néhány száz emberrel együtt fergeteges rohammal betörni. A törökök szakállas puskákkal tüzeltek rájuk, mégpedig nagyon megfontoltan a futó katonák lábára célozva. Háborús tapasztalatokon nyugvó taktika volt az, hogy a puskás katonák nem halálos lövésekre törekedtek, hanem inkább a mozgást gátoló sebek ejtésére, hiszen a nagyszámú sebesült kiiktatta az épen maradottakat is, akik inkább visszavonultak, csak hogy menthessék még élő, de vérben fekvő társaikat. Egy Balassival barátságban lévő, az ostromban vezető szerepet vivő olasz hadmérnök, egy bizonyos Petrino, részletes hadi beszámolójában azt írta, hogy a vízvárost megrohamozók közül százan estek el, ám négyszer annyi volt a sebesültek száma.³

Thurzó György (1567–1616), a későbbi nádor, aki maga is ott volt harcban, feleségének, május 20-án írt levelében, így számolt be az eseményekről: „Tegnap ismét az második várasnak, holott a vízvár vagy, mentünk vala ustromnak. Pálffy uram is jelen volt. Bizony soha életemben én is nagyobb szerencsén nem voltam, mert ezer puskánál, szakállonál és taraszknál többet lőttem hozzám. Az ustromról az német gyalog futamodt meg. Mind balkéz felől s mind jobbkez felől sok ember hullott el mellettem, de mégis az Úr Isten engem békével és jó egészséggel meghozta. Őfelségének egy főember német hadnagyának, Kurtznak az lábát lőtték által. Balassi Bálint is sebes.”⁴

Balassi öccse, Ferenc még május 1-én sebesült meg Turánál, Hatvan alatt, s ő azt a sebesülést még túlélte. Balassi sebesülése eleinte szintén gyógyíthatónak látszott. Balassa Zsigmond első feljegyzése a borbélyok, azaz a seb orvosok avagy felcserek mulasztásának tulajdonította rokona halálát. Csak a második, részletesebb feljegyzése pontosította a sebesülés színhelyét és mikéntjét. Új elem az a véleménye, amely szerint nem a magyar borbélyokat, hanem az ostromot vezető Mátyás főherceg borbélyát terheli a történetekért a felelősség. Nem tudni, hogy az elfertőződött seb kezelését illetően miről vitáztak a magyarok az idegennel, és azt sem, hogy elkerülhető lett volna-e a tragikus végkifejlet. Vélhetőleg az akkor még nem gyógyítható vérmérgezés okozhatta Balassi halálát, amely hosszú szenvedés után hirtelen következett be. A korabeli magyar borbélyok feladatait jól érzékelteti egy 1583-ból való borbélyszabályzat:

„Szükség továbbá, hogy az borbélymesterré leendő, jó erkölcsű, jámbor életű, és az borbély mesterségben jól tanított és forgott legyen, hogy meg tudjon orvosolni olyan nyavalyákat, melyeknek gyógyítása az ő mesterségéhez illik, azaz tudjon sebeket és fakadékokat gyógyítani, tudjon fogat kivonnia, tudjon szépen eret vágnia, tudjon megtört csontokat öszveforrasztania, tudjon kimenyült tagokat helyére állatnia, tudjon kelevényeket és különb-különbféle daganatokat meggyógyítania, tudjon kenő íreket jól csinálnia. Annak felette az több borbélymesterek előtt csinálja és fűzze meg ez íreket,

³ Chiara M. Carpentieri – Armando Nuzzo, *Egy olasz szemtanú beszámolója Balassi Bálint haláláról* = Lymbus, 2011, 53–83.

⁴ Zichy Edmund, gr., *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez, czoborszentmihályi Czobor Erzsébethez, 1590–1616. I. kötet*, Budapest, 1876, 79.

tudnia illik szürke íret, camphorát, diaquillont, zöld íret és méreg vonó íret, dealteát, veres íret, populeont, egyptomi íret, görög íret, azaz diaconomot és öklelő íret.”⁵

Mindenképpen figyelemre méltó azonban, hogy Mátyás főherceg is gondoskodni kívánt Balassi megfelelő ápolásáról. Az 1594-es esztergomi ostrom során a Danckából érkezett Klemens Möller volt a sereg főborbély, azaz főkirurgusa.⁶ Lehetséges azonban, hogy nem sebész, hanem a sebészethez is értő, egyetemi végzettségű tudós orvos vizsgálta meg a költőt. Mátyás főherceg tábori főorvosa (Leibarzt, illetve archimedicus), az 1580-as évektől kezdve 1597 utáni, egy Bartolomeo Paravicino (Bartholomaeus Paravicinus Rhaetus) nevű, feltehetőleg észak-itáliai vagy svájci olasz férfiú volt.⁷ Egy év múlva, az 1595-ben Esztergomot sikeresen visszavívó fővezérhez, a halálosan beteg Karl Mansfeldhez is Paravicinót küldte Mátyás főherceg.⁸ Talán a két említett személy egyike lehetett a főherceg Balassit „vesztő” borbély, illetve orvosa.

Hasonló körülmények között halt meg a Balassival egyidős és vele sokban egybevethető angol petrarkista költő, Sir Philip Sidney (1554–1586), aki 1573 őszén Magyarországon is járt, sőt a bécsi udvarban Balassi Jánossal, Bálint apjával is találkozott.⁹ Sidney a németalföldi Flushing helytartójaként harcolt a spanyolok ellen. 1586. szeptember 26-án, Zuthpen ostromakor, egy muskétagyolyó sebesítette meg a combján, mert a támadás idején nem volt rajta a lábvértje. Arnhembe vitték ápolásra. Ott a gyógyulására számítottak, ám október 7-től kezdve egyre inkább romlott az állapota, s rá tíz napra ő is vérmérgezésben halt meg.¹⁰

Az Esztergom városában sebesülten fekvő Balassit gyakorta meglátogatta és végül halála előtt meg is gyóntatta egy jezsuita szerzetes, Dobokay Sándor. Ő volt az, aki Balassi Zsigmondnál is részletesebb beszámolót hagyott ránk a költő utolsó napjairól. A tizenöt éves háborúban katonáskodó Balassi Bálintnak a róla szóló rossz hírek közepette újólág bizonyítania kellett, hogy katolikus voltát komolyan veszi, ezért – talán Forgách Ferenc püspök kérésére – a mártíromságot szenvedett angol jezsuitának, Edmund Campionnak (1539–1581) a protestánsokkal (főként a kálvinistákkal) polemizáló *Decem rationes* című

⁵ Zoványi Jenő, *A sárospataki borbély-czéh rendszabályai. (Alkottattak 1583-ban, átnézettek 1607-ben.)*, Történelmi Tár, 1891, 149.

⁶ Stanislaw Sokól, *Ungarn und Danzig in medizinischer Beziehung im XVI–XVIII. Jahrhundert*, Orvostörténelmi Közlemények, 1959, 118.

⁷ Georg Wacha, *Matthias Archidux Austriae = Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*, 14. Band, *Beiträge zur Neueren Geschichte: Festschrift für Hans Sturmberger zum 70. Geburtstag*, Linz, 1984, 233.

⁸ Nicolaus Gabelmann, *Mansfeldiana militia Hungara*, Frankfurt, 1597, 40; Thallóczy Lajos, *Nicolaus Gablmann császári hadi történetíró emlékezete*, Történelmi Tár, 1896, 595.

⁹ Szentmártoni Szabó Géza, *Sir Philip Sidney, az európai és magyarországi utas = Európai utasok a vasfüggönyön innen és túl. Írások a Magyar Rádió „Kronika” című műsorából*, szerk. Filippinyi Éva, Magyar Rádió Rt. Kossuth Rádió, Budapest, 2004, 313–316.

¹⁰ Katona Gábor, *Vallás, szerelem, diplomácia. Sir Philip Sidney élete és művészete*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

vitairatát, *Tíz okok* címmel, 1593 végén fordítani kezdte.¹¹ A magyarításon folyamatosan dolgozott, hiszen kézírata 1594 májusában, az esztergomi várostrom idején is nála volt.

Balassi halála után a hagyatékát számba vevő jezsuita találta meg a hetedik ok végénél megszakadt fordítás kéziratát. Dobokay az általa befejezett Campianus-fordítást, évekkel később, az új erőre kapó katolikus egyház céljaira használta fel, „hogyan ezúton is valakik e könyvecskét olvasandanak, bizonyos, igaz, tökéletes ítéletet tennének felőle, minémű nagy buzgósággal és isteni ájtatossággal volt életének utolsó idejébe felgerjedve, micsoda hitnek vallásában adta is meg lelkét az ő teremő Istenének”. A könyv Pázmány fellépésével egy időben, 1606-ban, majd javítva 1607-ben jelent meg Bécsben. Az ajánlás annak a Forgách Zsigmondnak szól, aki 1589 őszén feleségül vette a Balassit kikoszarozó Losonczy Annát. Forgách hosszú ellenállás után, Pázmány Péter érveinek hatására, 1604-ben Vágsellyén, a jezsuiták körében tért át katolikus hitre.¹²

Dobokay a könyv előszavában személyes élményeit mondta el Balassi utolsó napjairól. A válságos állapotba került költőt feltehetőleg a már elfoglalt királyi város valamely épen maradt házában ápolták:

„Beteggyáiban, Esztergom városában gyakran nála voltam és véle sokat beszéltem. Ott voltam akkor is, mikor ugyanazon Pinkösd havának huszonhatodik napján keresztyéni módra meggyúnván, utolsó órájához szépen készült. Reá hallgattam arra is, mikor az mi idvezítő királyunknak és az ő szent anyjának, az szeplőtelen Szűz Máriának kegyes, ájtatos szókkal magát teljeséggel ajánlotta.”

Dobokay szerint Balassi utolsó szavai ezek voltak: „Christus mortuus est pro me, et ego diffidam? Tuus miles fui, Domine, tua castra secutus sum. Kristus – úgymond – megholt énérttem, és én hogy kételkedjem? Te katonád voltam, Uram, és az te seregedben jártam.”

Ezek a szavak a katonás szabályok és formák közt élő, magukat Krisztus katonáinak tekintő jezsuitákhoz igazodnak. A magyarországi jezsuiták, kis létszámuk miatt, az ausztriai rendtartomány felügyelete alá tartoztak. Dobokay Sándor 1594-ben, az ausztriai jezsuita rendtartománynak küldött éves jelentésében önmaga szerepére utalva kezdett írni Balassiról:¹³

„In his Magnificus Dominus Valentinus Balassi fuit, qui cum in oppugnatione Strigoniæ aenea pila pedem utrumque trajectus esset, sacerdotem illum

¹¹ Bátori Anna – Horváth Iván, *Adatok Balassi és Rimay életrajzához* = Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, tomus XXX. Balázs Mihály köszöntése, Szeged, 2011, 44–52. (Campianus művének Forgách Ferenc veszprémi püspök által 1593. november 25-én, Győrött ajándékba adott, újra előkerült példányáról.)

¹² Frankl Vilmos, *Pázmány Péter és kora, első kötet (1570–1621)*, Pest, 1868, 30–31. – Kruppa Tamás, *A Tíz okok megjelenésének hátteréről*. = Balassi Bálint – Dobokay Sándor, *Campianus Edmondnak Tíz okai*, szerk. és a hasonmás szövegét gond. Hargittay Emil, Campianus latin szövegét gond. Bárczi Ildikó, Universitas Kiadó, Budapest, 1994, 243. → Archivum Romanum Societatis Jesu, provincia Austria, Roma, 133 f. 36–38’.

¹³ *Monumenta Historica Societatis Iesu a patribus eiusdem societatis edita, volumen 131. Monumenta Antiquae Hungariae IV.*, Edidit Ladislaus Lukács S. I. (1593–1600), Romae, 1987, 114.

acciri jubet, a quo de peccatorum confessione admonitus; statim annuit, horamque confessioni faciendae constituit. Quo reversus sacerdos, Balassium ex libello precatorio pie Deo supplicantem invenit, cui conscientiam aperit magno sensu, Dei et Beatissimae Virginis auxilium imploratus.”

– Ezek között volt Balassi Bálint úr, aki mikor Esztergom ostromakor mindkét lábát fémgolyó járta át, odahívatta ezt a szerzetest, aki bűneinek megváltására intette. Rögvest igenelt és gyónástételének óráját is kijelölte. Amikor a szerzetes visszatért, Balassit egy imádságos könyvből az Istenhez kegyesen könyörögve találta, bűntudatát nagy érzellemmel tárta fel neki, Isten és Boldogságos Szűz segítségét kérve.

Dobokay a kéziratos beszámolóban Balassi sebének kezelését is megemlítette: „Eius vulneri dum chyrurgus ferrum admovet, illud Virgilius pronunciavit: Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo!”, azaz: Amikor a borbély vasával sebéhez közelített, Virgiliusnak ezt az ismert verssorát mondta el: Most kell a bátorság, Aeneas, most kell az erős szív!

Az Aeneis VI. részének 261. sorában a Sibylla mondja az idézett szavakat Aeneasnak, mielőtt a hős az alvilág kapuján belépett volna. A nyomtatásban is kiadott, rövidített jelentésből ez, a költő humanista műveltségét érzékeltető profán sor kimaradt.¹⁴ (Nota bene! A helyzethez nagyon illő latin idézetet csupán egy Padovában képzett orvos érthette meg, az egyszerű borbély aligha.)

Balassi talán nem is közvetlenül Vergiliustól idézte a verssort, hanem Seneca egyik, a halálfélelelméről elmélkedő erkölcsi leveléből (82, 8):¹⁵

„...cum mors propius accedit. Possis illi dicere: Facile provocabas mala absentia: ecce dolor, quem tolerabilem esse dicebas, ecce mors, quam contra multa animose locutus es: sonant flagella, gladius micat: 'nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.' ”

– ...amikor a halál közeleg. Az ilyen emberhez így lehet szólni: Szívesen hívtad elő a távol levő bajokat; íme, itt a fájdalom, amelyet elszenvedhetőnek mondtál; íme, itt a halál, amely ellen gyakorta bátran beszéltél: csattognak a korbácsok, villog a kard: 'Most kell a bátorság, Aeneas, most kell az erős szív!'

Balassi költészetének toposzaira nagyon is ráillenek Seneca számonkérő szavai. Szerelmes verseiben gyakoriak a halált, a megöletést, sebesülést, kínlódást és a fájdalmat emlegető mondatok, akár valós értelemben, miként a VI. számú Caelia-énekekben:

Szerelmesétől vált, nem csuda, az halált hogyha fejére kéri,
Mert bújában halál orvosságot talál, fájdalma végét éri,
De az szörnyű válás végtelen kínvallás, szívét örökké sérti.

¹⁴ *Litterae Societatis Iesu duorum annorum MDXCIII et MDXCV. Ad patres et fratres eiusdem Societatis superiorum permissu*, ed. Sebastiano Berettari, Neapoli, apud Tarquinium Longum, MDCIV, 412. – Idézi: Grosz Artúr, *Balassi Bálint utolsó napjai*, Irodalomtörténeti Közlemények, LXII (1958), 525–526.

¹⁵ A teljes levelet lásd: L. Annaei Senecae *Ad Lucilium epistolarum moralium quae supersunt*, edidit Otto Hense, in Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1898, 300–308. – Lucius Annaeus Seneca, *Erkölcsi levelek*, II. kötet, XI–XX. könyv, fordította Barcza József, Franklin-Társulat, Budapest, 1906, 17–24.

Akár pedig, miként a nagyciklus XXIII. versében, a szerelmi együttlét burkolt körülírása végett:¹⁶

Semmit mert nem gondolok immár szernyő halálommal,
Csak hogy ölessem meg te liliomszínő karoddal,
Én szerelmem, gyilkosom, boldog leszek azzal,
Ha az én kínaimnak végét éred halálommal!

„Nincs már hová lennem” kezdetű istenes énekében is elszántan beszél a halálról:

Vagy ha azt akarod, hogy túrjem ostorod,
Csak rút szégyentől ódd fejemet, ha bántod,
Halálomat, inkább elhozd, hogynem rútíts orcámat!

Dobokay a jelentésében kitért arra is, hogy Balassi egyetlen fiát, az akkor nyolcesztendő Jánoskát jezsuita iskolában kívánta volna taníttatni, s ennek érdekében levelet is írt Mátyás főhercegnek.

A jezsuita atya végül Jézusnak arra a példázatára utalt, amelyben a gazda a nappal hatodik, kilencedik és tizenegyedik óráiban felfogadott szőlőmunkásoknak azonos bért fizetett, s így lettek az utolsók elsők és az elsők utolsók (Máté, 20, 1–16):¹⁷

„Obiit tandem vir catholicissimus, et miles generosissimus, cuius ut vitam transactam universa admirata est Hungaria, ita in illius exitu omnes extollebant Dei clementiam, quae etiam undecima hora conductos primis adaequat.”

– Meghalt végül ez a teljesen katolikus férfiú és nemes lelkű vitéz, akinek eltelt életén bár az egész Magyarország csodálkozott, halálában mégis mindenki magasztalta az Isten kegyelmét, amely választottait a tizenegyedik órában is az elsőekkel teszi egyenlővé.

Dobokay a tizenegyedik óra körül való elhívás említésével burkoltan utalt Balassi botrányoktól hangos életére, és arra is, hogy a negyvenedik évében elhalálozott költő, 1586-ban történt conversiója ellenére, nagyon megkétségbe kezdett a katolikus hitelvek szerint élni.

A sikertelenül végződő esztergomi várostrom idején, mint császári haditudósító, jelen volt egy lutheránus iskolamester, Nikolaus Gabelmann (?–1596), akinek hevenyészett jegyzetei a bécsi udvari levéltárban maradtak fenn. Ez a Nádasdy Ferenc által támogatott német humanista korábban, *Monomachia*

¹⁶ Szentmártoni Szabó Géza, *Az olvasóhoz = Uó* (szerk.), *Ámor, álm és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete.* Tudományos konferencia, Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29., Universitas Kiadó, Budapest, 2002. v-xxxvi.

¹⁷ Mt, 9–10. Cum venissent ergo, qui circa undecimam horam venerant, acceperunt singulos denarios. Venientes autem et primi, arbitrati sunt quod plus essent accepturi: acceperunt autem et ipsi singulos denarios. – Amikor tehát jöttek azok, akik a tizenegyedik óra körül érkeztek, fejenként kaptak egy-egy dénárt. Jöttek pedig az elsők is, úgy vélekedvén, hogy ők majd többet kapnak, ám ezek is fejenként egy-egy dénárt kaptak.

címmel, egy kisebb hőskölteményt írt a lévai magyar vitézek és az esztergomi törökök közt 1581. május 1-én, Bozókon vívott párviadalokról.¹⁸ Gabelmann kedvelte a magyarokat, ám az esztergomi víziváros elleni rohamban elesettek felsorolásánál mégis sommás ítéletet mondott a mások által méltatott hősről. Talán azon háborgott, hogy a korábban protestáns Balassi közeli kapcsolatba került a jezsuitákkal. Június elején ugyanis ezt jegyezte fel:

„Item 3 Sturme geschehe: Ad arcem 1. ad montem divi Thomae 2. ad civitatem 3-us. In magno perierunt ad 1200. Perierunt Valentinus Balassi homo Ungarus sed impius. Item Engelhartus Kurzius legionis dux et Joh. Ruchartus a Schomberg bis laesus. Ultimo e incuria Galli (Bernhardi Leonis Galli) oberst Zeugmeisters perit quidem a Merenburg ex Familia ultimus.” – Ugyancsak 3 roham történt: a vár ellen az első, a Szent Tamás-hegy ellen a második, a város ellen a harmadik. Sokan, mintegy 1200-an haltak meg. Meghaltak: Balassi Bálint, magyar ember, de istentelen. Szintúgy Engelhart Kurz ezredes és a Schombergből való Johann Ruchart kétszer sebesült. Végül Bernhard Leo Gall főhadszertárnok gondatlanságából halt meg egy bizonyos személy Merenburgból, aki családjának utolsó tagja volt.¹⁹

Egy bizonytalan forrás szerint Balassi elveszett, második végrendeletében a jezsuitákra hagyta a salgói uradalmat.²⁰ Balassi lánytestvérei, Paczóth Andrásné Balassi Mária és Paczóth Ferencné Balassi Anna, akik protestánsok maradtak, Balassi fiát, Jánuskát mégsem a jezsuitákra bízta, hanem a sziléziai Boroszlóba, protestáns iskolába küldték.²¹ Bocskai István, Balassi Bálint unokatestvére is szíven viselte a fiú sorsát. A hatalmas vagyonnal rendelkező Dobó Ferenc általános örökösévé tette az ígéretes ifjút, aki azonban 1601-ben, 16 évesen meghalt. A sárospataki nagyr a Balassi család történetét ismertető, díszes síremléket állíttatott neki a boroszlói Mária Magdolna-templomban.²²

A *Balassa-kódex* feljegyzése szerint maga Balassi kérte arra ifjú barátját, „hogy az ő halálát verseivel ékesítse meg, kit véghez is vitt Rimay János”. A Balassi fivérekről írott magyar nyelvű *Epicédium* 1596-ban, Vizsolyban jelent meg először. A lutheránus szerző a 7+1 énekből álló ciklusában mitologikus és bibliikus eszköztárat használva magasztalta fel a két hőst.

Az *Epicédium* hosszú címirata szerint Balassi egy különös, nem harctéren szokásos zászlót lobogtatva érkezett Esztergom falai alá. E zászlót fehér, verfeles komokából, azaz kockás mintájú damasztvászonból csináltatta, erre pedig jelképes értelmű képet festetett. Rimay szavaival: „kin hárfájával Dávid király

¹⁸ Nikolaus Gabelmann, *Monomachia Hvngaro Turcica duobus carminum libris conscripta*, Monyorókerék, 1588, és Padova, 1590.

¹⁹ Bécs, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1594. Nachtrag, 1v fol.: Diariolum (Nic. Gabelmanni) quoddam brevissime conceptum mensium Maii, Junii, Julii ... anno 1594. – Hiányosan idézte: Takáts Sándor, *Régi idők, régi emberek*, 2. kiad., Budapest, 1930, 159.

²⁰ Mocsáry Antal, *Nemes Nógrád vármegyének történelmi, geographiai és statistikai esmértetése*, III., Pest, 1826, 226.

²¹ Eckhardt Sándor, *Az ismeretlen Balassi Bálint*, a Magyar Szemle Társaság kiadása, Budapest, 1943, 206–212.

²² Szentmártoni Szabó Géza, *Balassi János boroszlói (wrocławai) síremléke*, Napút, X (2008/10, december), 103–106.

vagyon térdén telepedve, öszvefogott, s felemelt két kezeivel írva." A lobogó másik oldalát alighanem a költő címere ékesítette, mégpedig a következő jelmonddal együtt: „Vita, quae fato debetur, patriae saluti solvatur”, azaz: Életemet, amellyel a sorsnak tartozom, a haza üdvére kell fordítanom!²³

Rimay a zászlóval Balassi szerepjátékát jelenítette meg, aki Istennel perlekedő poétaságában, pogányok elleni vitézségében, fergeteges táncában, üldöztetésében, számkivetettségében, sőt miként „Óh, én kegyelmes Istenem kezdetű versében, még vétkeiben is a zsoldárköltő királyhoz hasonlította magát:

Ellened való sok vétkem
Mint Dávidé, olyan nékem,
Kiért, azmint én azt vélem,
Veszett keserves életem.

A verssorozat III. darabjában Rimay a sebesült, barátaitól és szeretteitől búcsúzkodó Balassit beszélgeti, többek közt ilyen szavakkal:

Mit mondhatok? éltem, hol bátran, hol féltem kedvvel, búval, panasszal,
Hol méltó vádlásban, több rágalmazásban, mert egész föld foly azzal,
Vétkemben rettegtem, jómban örvendettem s vigadtam az igazzal.

S mindez főbb éltemben, hogy itt is fektemben Istent megkövethettem,
Minden útált gonoszt, ki Istentől megfoszt, szívemből kivethettem,
Dávidnak könyvéből, merítvén szívemből, ím, ezt énekelhettem:

E strófák után következik Balassi „Végtelen irgalmú, óh, te nagy hatalmú Isten, légy már kegyelmes!” kezdő sorú parafrázisa az 51. zsoldárból, amelyhez Rimay a margón a következő jegyzetet fűzte: „Ezt az psalmust az Béza verseiből ő maga fordította ki, csak halála előtt való betegségébe.” Nem valószínű, hogy a seblázzal küzdő költőnek lett volna ereje egy ilyen mives vers megírására. Ezt a parafrázist már korábban szerezhette. Rimay költői szabadsággal élve adta ezt a bűnbánati zsoldárt Balassi szájába, amelyet az egyházi gyakorlat régóta a haldoklók imádságaként tartott számon.²⁴ Balassi istenes énekeinek szóhasználata sokszor a szerelmi esdekléssel cseng egybe, miként éppen az 51. zsoldár parafrázisának 8. strófájában:

Teremts ismét bennem, teremtő Istenem, tiszta szívet kegyesen,
Fúdd belém ismegént, hogy nagy szívem szerént lelkem igazt szeressen,
Éngem, romlott szegént, rossz érdemem szerént haragod *el ne vessen!*

Ez a strófa az 1593-ban keletkezett saját kezű versfüzérnek *Az erdéli aszszony kezéről* című első darabjával vethető össze:

²³ Szentmártoni Szabó Géza, *Balassi Bálint latin jelmondatáról* = A Balassi Bálint Intézet évkönyve 2003. Hungarológia a XXI. században, főszerk. Ujváry Gábor, Bp., 2003, 26–28.

²⁴ Szilasi László, *Balassi Bálint megtérése. Az utolsó vers jogán = Száz rejtély a magyar irodalomból*, Gesta Könyvkiadó Bt., Budapest, 1996, 24–25.

Ha szinte érdemem nincs is arra nékem, hogy ő engem szeressen,
Csak áldott kezével, mint szép ereklyével, engem, mint kórt, illessen,
Légyek ferge rabja, bátor ne szolgája, csak szinte *el ne vessen!*

Balassi Zsigmond fentebb már idézett feljegyzése szerint, a két testvért együtt temették el a Magas-Tátra aljában fekvő Hibbe templomában, valószínűleg 1594 augusztusában. Rimay is azt írta *Epicédiumában* Bálintról és Ferencről, hogy „Mint fogantak egy méhben, Nyugosznak egy sérben” (sér = sír). Hibbe mezőváros a Balassiak zálogbirtokához, a lipóújvári várhoz tartozván, temploma kegyúri jogon lett a család temetkezési helye.

Balassi Bálint hibbei sírjáról Rimay Jánosnak Balassi versei kiadása elé szánt, a XVII. század elején írott verse emlékezik meg. Ebben nevezte őt magyar Amphionnak. Miképpen a görög mitológiabéli Amphion aranylantjának szavára Théba városának fala a szertesztét heverő kövekből magától felépült, Balassi is úgy teremtette meg költői tehetségével az előző kor szétszórt építő-elemeiből a magyar poézist. Ez a metafora egyben arra is utal, hogy Balassi költészetében a jellegzetesen magyar, valamint a közös európai hagyomány és szellemiség szorosan egybefonódik.

Rimay szójátékot alkotott a Balassa családnévből, mert a régi magyar nyelvben egy rubinhoz hasonló drágakövet neveztek balassának. (Vélhetőleg ez a mindennapi jelentéstartalom térítette a család nevét a később állandósuló Balassa név irányába.) E vers volt a legpublikusabb, hiszen két évszázadon keresztül – több mint ötven egymást követő kiadásban – a Balassi és Rimay istenes énekeit tartalmazó kötet élén *Ad Valentinum Balassam Joannes Rimanus* címmel szerepelt:²⁵

Bálint, nemzetedben ki voltál Balássá,
Munkádot kiadom, hogy minden szem lássa;
De élit elmédnek, nem vélem, kaphassa,
Kinek Apollónál nem volt tanulása.

Vagy Siren, vagy Circe, vagy magyar Amphion,
Arany írásodban nincsen penészes ón;
Egy igén többet nyomsz, mint más nagy rakás szón,
Aki ebben kétes, nyomozzon balhát són!

Terhelje elméjét vak balgatagsága,
Kinek munkáidhoz nincsen kívánsága,
De szeret és óhajt azok társasága,
Elmédnek, kik értik, hogy nagy gazdagsága.

Én pedig írásid nyomát kinyomozom,
Ne bánd, új életre hogy nevedet hozom,

²⁵ Szentmártoni Szabó Géza, *Rimay János Balassit magasztaló verse = Humanizmus és gratuláció. Szolgálatomat ajánlom a 60. éves Jankovics Józsefnek*, szerk. Császtvay Tünde, Nyerges Judit, Budapest, 2009, 410–416.

Emlékezetedet mindenütt hordozom,
S így híred-nevedet, mint lehet, toldozom.

Nyugodjál, s koporsód legyen dicsőséges,
Állapatunk most itt nem gyönyörűséges,
Kit te ékesgettél, Eger is törökes,
Kévánom, hogy legyen lelked üdvösséges!

Hibbe városának, hol nyugszol, állása
Ott vagyon, Krivánnak hol magas havasa,
Vendégfogadóját minden úgy szállhassa,
Séredet, tekintvén, hogy meg is áldhassa,

Mondván: Itt fekszik az a Balassa Bálint,
Ki kevés öröm közt nyelt sok keserves kínt,
Kinek írásiban, aki jól is tekint,
Elméje bársonyán szemlélhet skárlát színt.

ODÜSSZEUSZ TÁVOL

Kegyelmes szerelem

Ad notam "Loafsang van Marie"

Balassi Bálint

Virágh László

S

1. Ke - gyel - mes sze - re - lem, ki ily jól tél ve - lem, ál - dott le - gyen te ne -
 3. Ez föld szép vi - rá - ga, él - te - tő il - lat - ja hogy - ha szi - vem - be ha -
 5. Ez vi - lát mi - né - künk, ki - ben mi most é - lünk, ven - dég - fo - ga - dó há -

A

1. Ke - gyel - mes sze - re - lem, ki ily jól tél ve - lem, ál - dott le - gyen te ne -
 3. Ez föld szép vi - rá - ga, él - te - tő il - lat - ja hogy - ha szi - vem be ha -
 5. Ez vi - lát mi - né - künk, ki - ben mi most é - lünk, ven - dég - fo - ga - dó há -

T

1. Ke - gyel - mes sze - re - lem, ki ily jól tél ve - lem, ál - dott le - gyen te ne -
 3. Ez föld szép vi - rá - ga, él - te - tő il - lat - ja hogy - ha szi - vem - be ha -
 5. Ez vi - lát mi - né - künk, ki - ben mi most é - lünk, ven - dég - fo - ga - dó há -

B

1. Ke - gyel - mes sze - re - lem, ki ily jól tél ve - lem, ál - dott le - gyen te ne -
 3. Ez föld szép vi - rá - ga, él - te - tő il - lat - ja hogy - ha szi - vem - be ha -
 5. Ez vi - lát mi - né - künk, ki - ben mi most é - lünk, ven - dég - fo - ga - dó há -

7

ved! Ve - szen - dő vol - tom - ban, hogy se - gél - lél mos - tan,
 tott, Mi - ért szo - mor - kod - jam, s vi - gan mért ne lak - jam,
 zunk, Ki - ben ha ma la - kunk, vagy jót, vagy bút lá - tunk,

ved! Ve - szen - dő vol - tom - ban, hogy se - gél - lél mos - tan,
 tott, Mi - ért szo - mor - kod - jam, s vi - gan mért ne lak - jam,
 zunk, Ki - ben ha ma la - kunk, vagy jót, vagy bút lá - tunk,

ved! Ve - szen - dő vol - tom - ban, hogy se - gél - lél mos - tan,
 tott, Mi - ért szo - mor - kod - jam, s vi - gan mért ne lak - jam,
 zunk, Ki - ben ha ma la - kunk, vagy jót, vagy bút lá - tunk,

ved! Ve - szen - dő vol - tom - ban, hogy se - gél - lél mos - tan,
 tott, Mi - ért szo - mor - kod - jam, s vi - gan mért ne lak - jam,
 zunk, Ki - ben ha ma la - kunk, vagy jót, vagy bút lá - tunk,

2

12

há - la le - gyen te - ne - ked! Kér - lek, pa - na - szi - mért,
 mért vi - sel - jek bá - na - tot? Hi - szem, e - lég ed - dig,
 de hol - nap meg ki - mú - lunk, A - zért a - zon le - gyünk,

há - la le - gyen te - ne - ked! Kér - lek, pa - na - szi - mért,
 mért vi - sel - jek bá - na - tot? Hi - szem, e - lég ed - dig,
 de hol - nap meg ki - mú - lunk, A - zért a - zon le - gyünk,

há - la le - gyen te - ne - ked! Kér - lek, pa - na - szi - mért,
 mért vi - sel - jek bá - na - tot? Hi - szem, e - lég ed - dig,
 de hol - nap meg ki - mú - lunk, A - zért a - zon le - gyünk,

há - la le - gyen te - ne - ked! Kér - lek, pa - na - szi - mért,
 mért vi - sel - jek bá - na - tot? Hi - szem, e - lég ed - dig,
 de hol - nap meg ki - mú - lunk, A - zért a - zon le - gyünk,

17

ki té - ged gyak - ran ért, jó - dot ró - lam el ne vedd!
 az mig nem vol - tam vig, hadd él - jek már jó na - pot!
 az mig tart é - le - tünk, lé - gyen vig te - lünk - nya - runk

ki té - ged gyak - ran ért, jó - dot ró - lam el ne vedd!
 az mig nem vol - tam vig, hadd él - jek már jó na - pot!
 az mig tart é - le - tünk, lé - gyen vig te - lünk - nya - runk

ki té - ged gyak - ran ért, jó - dot ró - lam el ne vedd!
 az mig nem vol - tam vig, hadd él - jek már jó na - pot!
 az mig tart é - le - tünk, lé - gyen vig te - lünk - nya - runk

ki té - ged gyak - ran ért, jó - dot ró - lam el ne vedd!
 az mig nem vol - tam vig, hadd él - jek már jó na - pot!
 az mig tart é - le - tünk, lé - gyen vig te - lünk - nya - runk